

İsmail CERRAHOĞLU Tefsir Tarihi

Ankara: Fecr Yayınları, 2015. 814 sayfa, ISBN: 978-975-6004-6

■ Muhammet ÇOL*

Tanıtımı yapılacak olan *Tefsir Tarihi*¹ isimli eserin ilk baskısı Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları tarafından iki cilt halinde Ankara'da 1988 yılında yapılmıştır. Eserin sonraki basımlarını 1996 yılından itibaren Fecr Yayınları devam ettirmiştir. Eser 2005 yılında tek cilt haline getirilmiş olup bugüne kadar müteaddiden basılmıştır. Eserin son baskısı olan yedinci baskı, 2015 yılında yapılmış olup tanıtım esnasında bu baskıyı esas alacağız. Eser önsöz, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. *Tefsir Tarihi* isimli bu eserin tanıtımında "firka tefsirleri" bölümü üzerinde daha fazla duracağız. Zira eserin bölümlerinin herbiri ayrı ayrı incelenmeyi hak etmekle birlikte, çalışmamızın hacminin sınırlı olması bizi bazı konuları ön plana çıkartarak tanıtım ve değerlendirme yapmaya mecbur bırakmaktadır.

Giriş kısmında Cerrahoğlu, "Kur'ân-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır? Tefsir ve Te'vil Kelimelerinin Anlamı, Tefsir ve Tercüme Arasındaki Fark ve Kur'ân-ı Kerim'in Tefsirine Duyulan İhtiyaç" başlıkları altında konuya başlamıştır. Cerrahoğlu, birinci bölümde "Hz. Peygamber Zamanında Tefsir, Sahabe Devrinde Tefsir, Tâbiîler Devrinde Tefsir ve Tâbiîler Devrinden Sonraki Tefsir Hareketleri" başlıkları ile tefsir tarihinin belli başlı dönemleri hakkında bilgiler sunmuştur. İkinci bölümde ise "Lügatçılara Göre Tefsir, Firka Tefsirleri, Tasavvufî Tefsirler, Felsefî Tefsirler, Fıkhî Tefsirler, Rivayet ve Dirayet Yönünden Tefsirler ve Günümüz Tefsir Hareketleri" başlıkları altında tefsir çeşitlerine dair açıklamalar yapmıştır. Tefsir tarihini inşa etmenin farklı yollarının olduğunu belirten yazar, çalışmasında Kur'ân tefsirinde ortak bir paydada buluşan ve ekol haline gelenlerden hareketle bir yöntem benimseyeceğini vurgulamıştır (135).

* Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı. E-posta: muhammetcol@hotmail.com – ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7667-2722>

1 Bu kitap tanıtımı çalışmasında eserin ismi metin içerisinde zikredilirken Tefsir Tarihi şeklinde büyük harf ve italik yazı biçimi ile kullanılacaktır. Normal tefsir tarihi ise küçük harf ve normal yazı biçimi ile yazılacaktır.

Tefsir tarihinin öneminden bahseden yazar, ilk dönemde tefsir denilince Hz. Peygamber ve sahabenin Kur'ân hakkındaki beyanları anlaşıldığından, müfessirlerin tefsir lafzı yerine te'vil lafzını kullanmaya çalıştıklarını, sonraki süreçte ise bu iki kavramın birbirlerinin yerine kullanılmaya başladığını söylemiştir (8-26). Müellif, "tefsirî tercümenin" caiz olup "harfî tercümenin" caiz olmadığını vurguladıktan sonra (30), herhangi ilmi eserin izahı nasıl ihtiyaçsa Kur'ân'ın da izahının ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir (36). Tefsirin kaynağının Kur'ân'ın bizzat kendisi olduğunu ve Kur'ân'ın en güvenilir tefsir çeşidi olduğunu (37) belirten yazar, Kur'ân'ın kendisinden sonraki ilk müfessirinin Hz. Muhammed olduğunu belirterek O'nun tefsir yöntemi hakkında bilgi vermiştir (56).

Hz. Peygamber dönemi tefsir faaliyetleri konusunu işledikten sonra, sahabe dönemi tefsir çalışmaları konusuna geçen yazar, bu dönem tefsir anlayışının analizini yapmıştır. Sahabenin sarsılmaz imanları ve nüzul sürecine şahitlikleri kendilerini tefsirde tartışılmaz otorite yapmıştır. Ancak sahabe, akıl yönüyle birbirlerinden farklılık gösterdikleri gibi, Kur'ân'ın tefsiri konusunda da farklılık göstermektedirler (59). Kur'ân'ı anlama konusunda sahabenin birbirleri ile eşit olduklarını söyleyen İbn Haldun'u Cerrahoğlu eleştirmiştir. Eleştirisinde de haklıdır. Zira aklı ve nakli konularında sahabe birbirlerinden farklılık göstermektedirler (59-61). Sahabe döneminde tefsir ilminin özelliklerine değinen yazar, "Kur'ân'ın tamamının tefsir edilmediğini, tefsirin ilim olarak tedvin edilmediğini, aralarındaki ihtilafın 'asl'da olmayıp 'fer'de olduğunu ve icmâlî mana ile iktifa edilip ahkâm ayetlerinden istinbatların fazla yapılmadığını" söylemiştir. Bu açıklamaları ile dönemin tefsir anlayışının fotoğrafını çekmiştir (72-73).

Tefsirde meşhur sahabilerden bahseden yazar, Kur'ân'ın istinsâhı meselesinde Hz. İbn-i Mes'ud ile Hz. Osman arasındaki tartışmanın normal olup fazla büyütülmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Bu konudaki ihtilafı insanî özelliklerden hareketle çözüme kavuşturmaya çalışmıştır (77-79). Hz. Peygamber'e yakınlığı ve Abbasîlerin cediti olması hasebiyle, tefsir rivayetlerini kendisine nispet etme hususunda İbn Abbas üzerinde insanların aşırıya gittiğini (uydurma rivayetler açısından) söyleyen müellif, onun ağzından ona ait olmayan çok şeyin söylendiğini ancak bu durumun onun değerini düşürmemekle birlikte, dikkatli olunması gerektiğini söylemiştir (83-84). İbn Abbas'ın, tefsir görüşlerini bir kitap haline getirmediğini belirten yazar *Tenvîru'l-Mikbas an Tefsiri İbn Abbas* ismiyle kendisine isnad edilen eserin ona ait rivayetlerin toplandığı bir kitap olmakla birlikte, buradaki nakillerin hadis kriterlerine göre değerlendirilmesi gerektiğini hatırlatmıştır (86).

Cerrahoğlu, tâbiîn döneminin tefsir haritasını çıkarmıştır. Cerrahoğlu'nun tespit ettiği göre, bu dönemde Kur'ân'ın tamamı tefsir edilmeye başlanmış, ihtilaflar çoğalmış, tafsilata girilmiş, tefsirin tedvin faaliyetleri başlamış, hadisten bağımsız müstakil tefsire dair eserler yazılmış ve isrâiliyyât tefsirde ağırlık kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla tâbiîn dönemi sahabe döneminden farklılık arz etmektedir (131-132). Tefsir Hz. Muhammed ile başlamış ve ona duyulan ihtiyaç her geçen gün artarak devam etmiştir. Tefsirin temel amacı, insanların zihnine kapalı gelen hususların açıklanmasıdır. Tefsire dair en eski matbu nüsha Süfyan-ı Sevri'ye aittir. Elimizdeki en eski tam metin ise Mukatil b. Süleyman'ındır. Bu metin Kur'ân'ın tamamını tefsir etmektedir. Taberî tefsirinin kendisine kadarki tefsirleri toplayıcı bir tarafı vardır. Müslümanlar her asırda tefsire dair eserler yazmışlardır. Görüldüğü gibi müellif, tâbiîn sonrasına kadarki tefsir hareketine dair önemli ve net bilgiler vermiştir. Cerrahoğlu bu kısımda sahabe, tâbiîn ve sonrası müfessirlerin önemli olanları haklarındaki müsbet ve menfi iddiaları da göz önünde bulundurarak bir takım açıklamalar yapmıştır (140-141).

İkinci bölümün ilk konusu lügavî tefsirdir. Fütuhattan sonra Arap olmayan unsurların Müslüman olmasıyla birlikte kültür karışımı ilerlemiş ve Arap dilinin orijinalliği bozulmaya başlamıştır. Bundan dolayı dil kaideleri kayıt altına alınmıştır. Ayrıca Araplar, siyasi ve idarî görevlerden dolayı ilimle çok meşgul olamamışlar, mevâililer ise bu konuda öne çıkmışlardır. Ayrıca fetihler, birlikte yaşama tecrübesini beraberinde getirmiş olduğundan, lügata olan ihtiyaç her zamankinden daha fazla olmuştur (209-232). İkinci bölümün ikinci konusu fırka tefsirleri hakkındadır. Müellif fırka tefsirlerine teorik bilgilerden hareketle giriş yapmış ve fırka tefsirlerinin çoğunun günümüze ulaşmadığını baştan söylemiştir. Devamında yazar, mezhebî tefsirin herhangi bir fırkaya ait Kur'ânî anlayışa verilen isim olduğunu belirtmiştir. Diğer bir ifadeyle mezhebî tefsir, kişinin mensup olduğu mezhebin veya ekolün görüşlerini esas alıp Kur'ân ayetlerini o esaslara göre tefsir etmesidir. Mu'tezile, Şi'â ve Havâric bunların başında gelmektedir (233-236). Cerrahoğlu, tüm ekollerin ve tefsir çeşitlerinin tarihsel ve fikrî sürecinden bahsettikten sonra tefsir anlayışlarını incelemiştir. Yazarın konuyla alakalı düşünceleri oldukça isabetli görünmekte olup faydalıdır.

Fırka tefsirlerinin ilk örneğini Mutezile ortaya koymuştur. Müellif, ekolün usul-i hamse başta olmak üzere, düşüncelerini ve bilgi anlayışlarını sistematik ve tutarlı bir şekilde incelemiştir. Mutezile'nin ideolojik sebeplerden ötürü tarihe mal olmuş olmakla birlikte, düşünce ve fikir dünyasında etkilerinin devam ettiğini

vurgulayarak ekolün günümüzü ilgilendiren boyutuna işaret etmiştir. Müellif günümüze ulaşan Kadı Abdülcebbar ve Zemahşerî'nin tefsire dair eserlerini inceleyerek haklarındaki menfi ve müsbet iddiaları eserlerinden hareketle tahlil ederek değerlendirmiştir (236/296). Söz konusu tefsirlerin ikinci örneği Şia ile vücut bulmuştur. Cerrahoğlu, imametin Hz. Ali ve evladına ait olduğunu iddia eden bu fırkanın siyasi hareket olarak ortaya çıkıp zamanla akidevi bir kimliğe büründüğünü ifade etmiştir. Hz. Ali'nin fazileti ile başlayıp onu peygamber ve ilah konumuna çıkararlara varıncaya kadar Şia'nın farklı kollarının olduğunu söylemiştir (296-297).

İsmailiyye/Batıniyye, Şia'nın gulatından olup beda düşüncesine inanmaktadırlar.² Cerrahoğlu'nun İsmailiyye'nin Kur'an tefsiri hakkındaki tespiti dikkat çekicidir. İsmailiyye mensupları, Kur'an kavramları üzerinde yaptıkları tahrifle yetinmeyip "Velâye ve Nurayn" adında iki sure uydurup Mushaf'a koymuşlardır. Bu Mushaf Hindistan Bankipore şehrindeki Genel Şark Kütüphanesi'ndedir. Bu apokrif (uydurma) mushafın normal mushaftan farklı olduğunu azılı müsteşrikler bile itiraf etmişlerdir (297-315). Cerrahoğlu'na göre, Şia'nın omurgasını oluşturan İmamiyye/İsnaaşeriyye'nin en büyük paradoksları elimizdeki Kur'an'ın tahrif olduğu düşüncesini gönüllerinde taşıyıp aynı Kur'an'ı baş tacı kabul etmeleridir. Zira onlara göre "Ahzab Suresi 73 ayet olmayıp 296 ayettir, Nur suresi 64 olmayıp 100 ayettir ve Hicr Suresi 99 olmayıp 190 ayettir." Bugün İmamiyye Şia'sı Tûsî, Tabersî ve Tabatabaî gibi âlimler sayesinde Kur'an'ın eksik olmadığına inanır. Ancak Küfî, Kummî ve Ayyaşî başta olmak üzere, hadis eserlerinde Kur'an'ın eksik ve tahrif olduğuna işaret eden rivayetlerin bolca bulunduğunu söylemektedirler (348-358).³

Yazar son olarak Şia'nın Ehl-i Sünnet'e en yakın kolu Zeydiyye ve tefsir anlayışları hakkında genel bilgiler vermiştir. Zeydiyye tefsirlerinden bahseden yazar, eser sayısının çok az olduğundan bahsederek Şevkanî (1834) ve *Fethu'l-Kadir* isimli eserinden bahsetmiştir (383-399). Yazarın Şevkânî'nin eserini burada değerlendirmeye alması tasnif açısından çok tutarlı olmamıştır. Zira Şevkanî, Zeydi eğitim gör-

2 Bu düşünce Cafer-i Sadık'ın oğlu İsmail'in babasından önce ölmesinden dolayı imametin oğlu Muhammed'e geçtiği şeklinde Şia içerisinde İsmailiyye gibi belirli bir kısma aittir. Bedâ'yı kabul edenler "ahkâmıda câri olan neshin ahbarda da câri olması" şeklinde izah etmektedirler. Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmîne Giriş* (İstanbul: Dama Yayinevi, 2013), 202.

3 Bekir Topaloğlu tebdil-i Kur'an iddiasını bazı müelliflerin İmamiyye'ye nispet etmelerini eleştirmekte; İmamiyye ile Batıniyye'nin birbirlerine karıştırıldıklarını söylemektedir. Devamında ise İzmirli İsmail Hakkî'nin Ahbariyye ve Usuliyye olmak üzere İmamiyyenin ikiye ayırdığını; Ahbariyye'nin elimizdeki mushafa güvenmeyip Usuliyye'nin güvendiğini söylemektedir (Topaloğlu, *Kelâm İlmîne Giriş*, 228). Cerrahoğlu'nun konuyla alakalı açıklamaları İzmirli İsmail Hakkî ile uyusmaktadır. Dolayısıyla tebdil-i Kur'an iddiası bir bütün halinde değerlendirilmelidir.

mesine rağmen kabuğunu kırabilen bir müfessirdir. Yaşadığı dönemde selefî bir yol benimsemekle birlikte, mutlak müçtehid olarak yorum yapabilen bir âlimdir.

Fırka tefsirlerinin üçüncüsü Hariciler'e aittir. Haricilerin zuhuru ve düşüncelerinden bahseden müellif, onların tefsir anlayışlarını açıklamış, yirmi civarında farklı fırkaya ayrılan bu mezhebin dört kolunun meşhur olduğunu belirtmiştir. Bunlar "Ezârîka, Necedât, Sufriyye ve İbadiyye" şeklindedir. Bunlardan sadece İbadiyye günümüze ulaşmıştır. Günümüzde Harici denilince İbadîler akla gelmekte olup bilinen İbadî müfessirler de iki tanedir. İlk dönemden Hud b. Muhakkem el-Huvvârî ve son dönemden Muhammed b. Yusuf İtfiyîş'tir (1914). Cerrahoğlu fırka tefsirlerinin üçüne dair aynı üslup çerçevesinden kıymetli bilgileri sistematik bir şekilde sunmuştur (399-431).

İsmail Cerrahoğlu, tefsir tarihi yazımı hususunda Goldziher ve Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'yi örnek alarak tefsir tarihini ekol merkezli ele alması ve bu şekilde her bir müfessiri kendi başına değerlendiren klasik tabakât geleneğinden ayrılmasından dolayı eleştirilmiştir.⁴ Hakkındaki eleştirilere cevap veren Cerrahoğlu, eleştirileri normal karşılamakla birlikte dünyada tefsir alanıyla meşgul olan araştırmacıların kendi aralarında bir ittifak ve birlik içinde olmadığını söylemiş; tefsir tarihi alanında ekol merkezli yaklaşımın daha faydalı olacağını belirtmiştir.⁵ Cerrahoğlu'nun ekol merkezli takip ettiği tefsir tarihi anlayışı fayda açısından çok kıymetlidir. On dört asırlık tefsir tarihini tabaka tabaka incelemek yerine ekol merkezli incelemek hem tekrara düşmekten hem de savruk vaziyetteki bilgileri elde ederken sıkıntılara maruz kalmaktan araştırmacıları kurtarmaktadır. Zira bu yöntem sayesinde tabakalar arasındaki farklı görüşler sistematik bir şekilde elde edilmektedir. Nitekim ekol merkezli tefsir tarihçiliği günümüzde yaygınlık kazanmaya da devam etmektedir.

İkinci bölümün üçüncü başlığı tasavvufî tefsir hakkındadır. Yazar tasavvufî tefsir hakkında genel bilgiler verdikten sonra, Hz. Peygamber'in vefatıyla feyiz kaynağından uzaklaşılması ve yaşanan siyasi olayların zühd ve takva ilerleyişini artırdığını söyleyerek tasavvufun tarihçesi hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca yabancı tesirlerin etkisi ile bu zühd anlayışının felsefileştiğinden bahsetmiştir. Yazara

4 Konuyla alakalı detaylı inceleme için bakınız: Mustafa Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2012), 60-74; *Tefsir Tarihi Yazımı Sempozyumu*, ed. Mustafa Karagöz, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 247-274.

5 Hatice Teber, "İsmail Cerrahoğlu ile Türkiye'de Tefsir Çalışmaları Üzerine," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9, sayı 18 (2011): 233-240.

göre, ilk örnekleri sahabe döneminde mevcut olan ve ikinci yüzyılın başlarında sistemleşen tasavvuf çeşitli fırkaların İslam'a girmesi ile şekillenmeye başlamıştır. Tasavvufu sadece Yunan'ın felsefesine, Budizm'in ve Zerdüştlüğü'nün Nirvana'sına bağlamak doğru değildir. Zira tasavvufun batınî fırkalarla etkileşim içerisinde olduğu nasıl bir gerçekse, İslam dininin hamuruyla yoğrulduğu da aynı şekilde bir hakikattir. Ayrıca yazar, tasavvuf ile batınî gulat fırkaların birbirlerinden ayrı olduklarının altını çizmiş, işârî tefsirin makbul olanı ve olmayanı olduğunu da hatırlatmıştır. Yazar, işari tefsirlerden Tüsterî ve Sülemî'nin eserlerinin değerlendirilmesini yapmıştır. Taberî'nin kendinden evvelki rivayet tefsirlerini toplamış olması, nasıl kendisinin değerini artırmışsa Sülemî'nin işârî tefsirleri toplamış olması da aynı şekilde kıymetini arttırmıştır (432-452). Cerrahoğlu'nun konuyla ilgili açıklamaları hem tasavvuf hem de tasavvufî tefsir hakkında derli toplu bir bakış açısı sunmaktadır; dolayısıyla kıymetli olup önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Tefsir Tarihi isimli bu eseri tefsir tarihine dair diğer eserlerden ayıran en önemli özelliklerden biri, filozofların ayetlere dair açıklamalarını felsefi tefsir başlığı altında müstakil bir konu olarak ele almasıdır. Felsefi tefsir, filozofların Kur'ân ayetleri hakkında yaptıkları felsefi açıklamalara denir. Kimileri Kur'ân tefsirinde felsefeyi uygun bulmaz iken, kimileri de felsefi tefsir yapmışlardır. Netice itibarıyla tam teşekküllü bir felsefi tefsir mevcut değildir. Felsefe metinlerinde ayetler tefsir edildiği için tefsir tarihi konularına felsefi tefsir de girmiştir. Müellif, İhvânü's-Safâ, Farâbî ve İbn Sinâ'dan örneklerle açıklamalarını sürdürmüştür (453-463). Felsefi tefsir adıyla tefsir ilmine felsefenin dâhil edilmesi orijinal bir yaklaşım olmakla birlikte eleştiriye açık bir konumda olmuştur. Zira felsefenin metafizik sahanın, tefsirin ise dini sahanın konusu olduğu söylenmiştir. Tefsir ve felsefenin uğraşı alanları farklı olduğu gerekçesi ile felsefi tefsirin tefsir tarihi konuları içerisine katılması eleştirilmiştir. Ancak Cerrahoğlu'nun eserinde bu konuya yer vermesi tüm eleştirilere rağmen çalışmanın orijinal yönlerindedir.⁶

İkinci bölümün beşinci başlığında yazar, fikhî tefsir hareketinden bahsetmiştir. Konusu ahkâm ayetleri olan fikhî tefsir mezheplerin teşekkülü ile daha da önemli hale gelmiştir. Nitekim fikhî mezheplerin ortaya çıkışıyla fikhî tefsirler belirli bir mezhebi müdafaa etmeyi amaçlamıştır. Cerrahoğlu, Mukatil b. Süleyman'ın *Tefsiru'l-Hamsi Mie Âyeti mine'l-Kur'ân* isimli eserinde mezhep taassubu gütmeyen ayetleri tefsir ettiğini söylemiş; kendisinden sonra yazılan ahkâm tefsirlerinde

6 Geniş bilgi için bakınız: Mesut Okumuş, *Kur'an'ın Felsefi Okunuşu: İbn-i Sinâ Örneği* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2003).

mezheb taassubunun öne çıktığını belirtmiştir. Konuyla alakalı çalışmalarda bu ayrıntıya dikkat edilmelidir. Zira bu durum önemlidir (463-522).

Müellifin aynı bölümün altıncı başlığında ele aldığı konu rivayet ve dirayet açısından tefsir çeşitleridir. Tefsirlere bakıldığında belirli özellikleri ile öne çıkarlar ya da tefsirler, müfessirler tarafından farklı tasniflere tabi tutulurlar. Bunlardan biri de rivayet ve dirayet şeklindeki tasniflendirmedir (523-687). Cerrahoğlu'nun eserinde zımnem belirttiği üzere, tefsirde rivayet ve dirayet olgusunun temelinde nakilci ve akılcı din anlayışı yatmaktadır. Değişen şartlar ve meydana gelen yeni gelişmeler sınırlı sayıdaki nasları akılcı merkezli yorumlamayı beraberinde getirmiştir. Dirayet ve rivayet olgusu bu şartlar bağlamında değerlendirilmelidir.

Bölümün son konusu günümüz tefsir akımlarıdır. Yazar, ilk beş asırdan sonra içtimâî hayatta durgunlukların başladığını ve bu durumun zamanla ilmî hayata da sirayet ettiğini söylemektedir. İlmî hayattaki durgunluk zamanla tefsir ilmine de yansımıştır. Avrupa'da meydana gelen ilmî ve fikrî hareketler İslam âleminde uyanmaya vesile olmuştur. Yazar çalışmasında konunun genişliğinden dolayı bu uyanışın İslam medeniyetine ve kültürüne katkıları üzerinde durmamış olmakla birlikte, asrımızdaki tefsir anlayışına ne gibi katkıları olduğunu açıklamıştır. Müellif, günümüzdeki tefsir hareketlerini "ilhâdî, mezhebî, ilmî ve içtimâî-edebî tefsirler" şeklinde dört grupta incelemiştir (688). Müellif, ilhadî tefsir hareketine "zındık/dinsiz tefsir hareketi" denebileceğinin altını çizmiştir. Sonrasında yazar, Mansur Fehmî, Taha Hüseyin, İsmail Mazhar ve İsmail Ahmet Ethem gibi şahısların eserlerindeki ilhadî düşüncelere örnekler getirmiştir (689-708). Günümüzdeki mezhebi tefsirleri açıklarken Cerrahoğlu, İsmaililik, Bâbîlik-Behâîlik, Ahmedîler ve Kâdiyânîlik hareketleri hakkında da bilgi vermiştir (708-742).

İlmî tefsir hareketinden de bahseden yazar, Kur'ân'ın bilimsel araştırmalara mani olmadığını ancak kendisinin de bir bilim kitabı olmadığını gerçeğinden hareketle konu hakkında önemli bilgiler vermiştir (742-776). Cerrahoğlu, bölümün son kısmında "İçtimâî ve Edebî Tefsir" hareketinden bahsetmiştir. Bu hareketin tefsirde donukluğu ortadan kaldırmayı amaçladığını vurgulamış, haklarındaki müsbet ve menfi eleştirileri değerlendirmiştir. Cerrahoğlu sonuç kısmında Kur'ân ve Tefsir ile alakalı bazı konulara değinerek çalışmasını bitirmiştir (776-799).

Cerrahoğlu, alanında yeri doldurulamayan bu çalışmasında tefsir tarihi ile alakalı önemli bilgileri okuyucuya aktarmıştır. Çalışma, tefsir tarihi alanında bir köprü mesabesinde. Çünkü çağdaş tefsir tarihi yazımında modern ve klasik çalışma-

ları birbirine bağlamaktadır. Yazar, Taberî tefsirini incelerken bu kitabın ilk dönem tefsirlerinin bir koleksiyonu olduğunu vurgulamıştır. Tanıtımı yapılan bu eser de alanında aynı işlevi görmektedir. Zira Cerrahoğlu'nun çalışmasından hareketle ulaşılması zor pek çok önemli metnin içeriğine, örnek metinlerine ve genel bir değerlendirilmesine ulaşılmaktadır. Yazar, kitabının çeşitli yerlerinde günümüze ulaşmayan ilk dönem kaynaklarının Taberî ve İbn Ebi Hatim gibi rivayet tefsirlerinde yer aldıklarını; bu ikincil kaynaklardan hareketle ilk dönem kaynakları hakkında çalışmaların yapılabileceğini hatırlatmıştır. Bu hatırlatma gerçekten önemlidir. Cerrahoğlu, haklarında menfi yorumların yapıldığı kişilerin eserlerinden hareketle bu eleştirilerin doğruluğunu sorgulamıştır. Çoğu menfi sözlerin adı geçen şahısların eserlerinde olmadığını da tespit etmiştir. Ayrıca ekoller içerisindeki karizmatik şahsiyetleri incelerken bu kişilerin tefsire dair çalışmalarının detaylı incelemesini de yapmıştır. Dolayısıyla Cerrahoğlu'nun çalışması, şahıslar ve eserler hakkında ayrıntılı bilgi vermesi açısından da kıymetlidir. Ayrıca kitabın müellifi, çalışmasında tefsir tarihini ekol merkezli ele almış olması itibari ile tabaka merkezli tefsir tarihi incelemelerinden farklı bir üslup benimsemiştir. Yazar bu üslubuyla klasik dönem tefsir tarihi kitaplarındaki tabaka merkezli yaklaşımı bir kenara bırakarak on dokuzuncu yüzyılda Ignaz Goldziher ve Muhammed Hüseyin ez-Zehabî gibi kişilerin benimsediği ekol merkezli bir yaklaşımı benimsemiştir.

Eleştirilere konu olmakla birlikte felsefi tefsir ve günümüz tefsir hareketleri üzerine söylenenler eserin özgün yönlerindedir. Cerrahoğlu, başta bu iki kısım olmak üzere incelemesini yaptığı konuları ve ekolleri doğuşu, gelişmesi, başlıca simaları ve eserleri, genel tefsir kültürleri ve metodları itibariyle, müsbet ve menfi katkılar ışığında tasvir ve tahlil ederek açıklamıştır. Ayrıca müellifin, Zehebî'nin *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn* isimli çalışması başta olmak üzere çok sayıda önemli kaynaktan hareketle kitabını hazırlamış olması eserin kıymetini arttırmıştır. Netice itibari ile *Tefsir Tarihi* ismini taşıyan ve modern dönem tefsir ilminde mühim bir konuma haiz olan bu kitap, hem konusunun mahiyeti hem de dilimizde alanında yazılan ilk eserlerden olması sebebiyle önemli bir çalışmadır. Ayrıca eserin ele aldığı konu ve metodoloji özgünlüğüyle, hem alana hem de başka alanlardaki Kur'ân merkezli çalışmalara kaynaklık ettiği ve etmeye devam edeceği görülmektedir.